

čuvanje i revitalizacija žumberačkog predajnog graditeljstva. propozicije gradnje na tragu tradicije

davor salopek

arhigrad,
zagreb, hrvatska

primljeno rujna 1996.

Zaštita graditeljskog (stambenog i gospodarskog) naslijeđa u ruralnim područjima gotovo je posve izmakla iz vida državnim institucijama. Ta najčešće skromna gradnja zadovoljavala je minimalne potrebe obitelji i odgovarala zahtjevima poljoprivrede koja je bila glavna djelatnost seoskog stanovništva. U gradnji su se koristili lokalni građevinski materijali. Tradicionalna ruralna arhitektura sve više uzmiče pred novim potrebama stanovnika, njihovim većim financijskim mogućnostima, suvremenim zahtjevima poljoprivredne struke i novih djelatnosti kojih je sve više u selu. Stare kuće se ruše ili urušavaju. Mnogi su odselili i ne vraćaju se niti za blagdana ili godišnjih odmora. Autor članka istražuje obilježja žumberačkog predajnog graditeljstva, nastalog na križištu panonskoga i širega alpskog utjecaja. Ukazuje na njegove vrijednosti i inspirativni potencijal u kreiranju suvremenih građevina.

uvod

—> Sa žumberačkim predajnim graditeljstvom sreo sam se pred dvadesetak godina. Nekoliko kuća u naselju Vlašići na Žumberku zadivilo me svojom nutarnjom arhitektonskom strukturom, vidljivom na vanjskom plaštu građevine, s karakterističnom kompozicijom kamenog zida uz ognjište i peć unutar osnovnoga drvenog korpusa građevine, te krovova sa zabatnim skošenjima pokrivenih šindrom ili slamom. Nastala na križištu panonskoga i širega alpskog utjecaja građevina tehnološki i tipološki ocrtava upravo to svoje geografsko mjesto, dočim svojim mjerilom svjedoči nepogrešivo o skromnim životnim uvjetima svojih stanovnika.

Ponovno sam tijekom 1995. poduzeo nekoliko studijskih putovanja žumberačkim prostorom, fotografski snimio neke karakteristične primjere i zabilježio osnovne podatke o strukturi i protegama stambenih građevina.

Namjera je članka:

- 1) Ukazati na vrijednost predajnoga graditeljstva uopće, a žumberačkoga posebno.
- 2) Prikazati karakteristične primjere, koji mogu upozoriti arhitekta na tradicionalni koncept građenja u ovom prostoru. Arhitektima, koji će u budućnosti projektirati za ovaj prostor, ti primjeri bi poslužili kao inspirativni potencijal u kreiranju suvremenih građevina.
- 3) Ocijeniti mogućnost očuvanja i revitalizacije postojećih građevina.
- 4) Navesti nekoliko propozicija za gradnju suvremene kuće, koja bi bila oblikovno koncipirana na tragu hrvatske graditeljske tradicije kontinentalnog područja.

1.0. vrednote predajnoga graditeljstva

1.1. osobine predajnoga graditeljstva

Gradeći kuću narodni je graditelj gradio organsku tvorevinu, obličje uravnoteženog sa svrhom, prostor svoga života, ne poznavajući doktrine stilova. Govorimo o građevinama ruralne sjedilačke kulture, koje su poput biljke srasle sa tlom i poput biljke žive od te sraslosti s okolišem, a tako i umiru. Izrasla iz kulture obrade tla, ta kuća, taj dom, izravno se suprotstavlja nomadskim silama pokretljivosti, razaranja i pljačke.

Ta kuća je prije svega uspostavljen odnos čovjeka (korisnika-graditelja) prema svemirskim i zemaljskim autoritetima, prema klimatskim pojavama, prema duhu mjesta i prema društvenom okolišu; ona integrira, sabire u sebi prostorne odrednice čovjeka i mjesta.

Ta je kuća poprište života obitelji, ona je mjera za mjesto obitelji u prostoru svijeta.

Ona je čuvar zavičajnog prostornog identiteta. Kroza stoljeća i tisućljeća predajom je prenošena **vještina građenja**, od izbora materijala i njegove obrade, do načina građenja. Predajom je prenošena i svijest o **razlozima gradnje**, koja je uvjetovala raščlambu prostora, strukturiranje konstrukcije i oblikovanje građevina.

Tako dolazimo do vrednota predajnoga graditeljstva.

1.2. vrednote predajnoga graditeljstva

Što nam može značiti lokalni mikrouniverzum života uspostavljen u prostoru tradicijske kuće i njezina okoliša?

Gradeći *na tragu tradicije*, narodni je graditelj redovito ostvarivao skladan i funkcionalan **prostor opstanka**, pronalazeći rješenje primjereno vremenu i prostoru, mogućnostima i potrebama, uspostavljajući građevinom **bitne odnose** prema prirodnom okolišu i društvenoj okolini.

Sabirući u sebi odrednice zavičajnog prostora, tradicionalno graditeljstvo izravno je suprotstavljeno rasapu Svijeta, industrijskom potiranju njegove mnogostrukosti.

Vrednujemo li to graditeljstvo općim arhitektonskim mjerilima, naći ćemo:

- racionalno odmjerjen i funkcionalno organiziran prostor prema ljudskoj mjeri,
- organski primijenjen i oblikovan gradivni materijal,
- strukturalno komponiran konstruktivni sistem,
- usklađenu prostornu koncepciju,
- ekološko prožimanje stvorenog prostora s okolišem
- uravnotežen mikrouniverzum života.

Vrednujemo li to graditeljstvo s položaja čovjeka-korisnika otkrit ćemo duboku međuzavisnost čovjeka i prostora. Životom u određenom prostoru mi postajemo dijelom toga prostora, ali isto tako i prostor postaje dijelom našega bića. Krećući se svojim prostorom, mi posvajamo taj prostor, protežući se nadohvat svojih ruku, na domet svojih koraka, u vidokrug svojih očiju, na dosluh svojega uha; prostor tako postaje dio naše osobe. Prostor napućujemo djelima i djelotvornošću tijela i duha, opipavajući i iskušavajući ga osjetilima, a on se vraća u nas kao jeka naše duhovne i tjelesne aktivnosti. Identitet prostora pretače se u naš osobni identitet. Po tom identitetu sudjelujemo u bogatstvu raznolikosti svijeta.

1.3. obilježja predajnoga graditeljstva na žumberku

1.3.1. položaj

Kuća na Žumberku nastala je na križištu panonskoga i širega alpskog utjecaja.

Građena na brdskom prostoru, slobodno je položena na tlu i prilagođena nagibu terena. Najčešće je svojom dužom protegom postavljena okomito na slojnice terena, tako da je niži dio kontakta s tlom podrumljen. Rjeđe dužom protegom prati slojnice terena, što se događa kad je teren ravan, i kuća duža.

1.3.2. funkcionalna dispozicija i sadržaj prostora

Kuća je u pravilu građena u dvije etaže. U podrumu je gospodarski prostor, spremište hrane, alata, a ponekad i štala. U prizemlju, koje jednim dijelom dodiruje teren, a drugim ga nadvisuje, smješteni su stambeni prostori. Najčešće je to dvodjelni prostor koji se sastoji od veže (kuhinje) i kuće (sobe), optočen sa dvije strane ganjkom (trijemom) iz kojeg se ulazi u kuhinju, a odatle u sobu.

U zajedničkom zidu između kuhinje i sobe ugrađeno je s kuhinjske strane ognjište, a sa sobne peč. Njeno je ložište uz kuhinjsko ognjište, dočim je u sobi peč zatvorenih oplošja optočena kaljevima. U takvim manjim kućama nužnik se nalazi izvan kuće uz štalu.

Uz sobu se može naći i manja sobica (kambra) koja je služila kao spremište.

U veži nad ognjištem izveden je velb (svod) od pruća omazanog ilovačom, koji zaustavlja iskre s ognjišta. Dim s ognjišta odlazi na tavan u dijelu veže u kojem nije izveden strop. U novijim kućama sagrađeni su dimnjaci uz zidane kuhinjske peći.

1.3.3. konstrukcija i materijali

Kuća je temeljena na kamenim temeljima. Nadozid temelja, odnosno zidovi podruma sagrađeni su od kamena.

Strop je podruma drveni grednik, strop od mosnica, s gornje strane pod prizemlja od nabijene je zemlje.

Zidovi su prizemlja drveni, ali u dijelu uz ognjište i peć izvedeni su od kamena zbog mogućeg požara. Taj kameni zid prolazi na bočno pročelje i sudjeluje u kompoziciji bočnog pročelja s drvenim plohamo zida od hrastovih planjki (platica).

Otvori u drvenim stijenama provideni su jednokrlnim vratima odnosno dvokrlnim prozorima, u pravilu s trodjelnom podjelom stakla na krilu.

Nad zidovima prizemlja je strop, u sobi drveni grednik s vidljivim gredama koje su s gornje strane oplaćene daskama, a u kuhinji grednik djelomično bez dasaka, a nad ognjištem s izvedenim svodom od pruća i ilovače, oslonjenim na stropne grede. Krov je dvostrešan, sa skošenjima nad zabatnim trepezima.

Na starijim kućama krovni je pokrov od slame ili šindre.

Trijem je ograđen daščanom ogradom.

1.3.4. prostorna koncepcija i oblikovne karakteristike

Kuća na Žumberku jest prostor opstanka pojedine obitelji. Građevina oprostora osnove prostora (kuhinju i sobu) u stambenoj etaži, a spremište (ili štalu) u suterenskoj. Odnosom prema okolišu poštuje teren, podneblje i kozmički autoritet sunca.

Nema kuća kvadratičnog tlocrta, uvijek je to izduženi pravokutnik s dvostrukim krovom, sa strehama nad podužnim zidovima i trapeznim zabatom, sa zabatnim krovom skošenjem nad kraćim zidom.

Na sunčanoj strani kuće (u pravilu jug i zapad) krov je spušten preko trijema sa stupovima, formirajući u kontaktnoj zoni prijelazni natkriven otvoreni prostor prema okolišu. Kompozicijom primijenjenih materijala: kamen suterena, drvo prizemlja (s kamenim fragmentom uz ognjište i peć), te slamom ili šindrom krova, kuća svjedoči o organskom rastu od priručnih materijala okoliša i djeluje kao prirodan posljedak ljudske prisutnosti u žumberačkom prostoru, duboko etično i ekološki.

Protege građevine rezultat su skromnih ali dovoljnih životnih uvjeta.

Sve proporcije rezultat su primijenjene ljudske mjere u prostoru.

1.4. ugroženost predajnoga graditeljstva

Vrednujemo li hrvatsko predajno graditeljstvo s gledišta nacionalnih vrednota, otkrit ćemo međuzavisnost prostornog koncepta i nacionalnog bića. Kuća je dom, dom je embrio domovine. Raznolikosti, što ih prepoznamo u autohtonostima panonskog, kontinentalno-brdskog (kojemu pripada i žumberačka kuća) i mediteranskog prostora, ne umanjuje domovinsku dimenziju svakog od tih domova. To je bogatstvo življenog prostora, kojim se gradi jedinstvo u raznolikosti Hrvatske, vlastiti neponovljivi način postojanja. A on je u predajnom graditeljstvu ugrožen.

1.4.1. epohalni lom s tradicijom

Ideja o progresu kao smislu postojanja po mom mišljenju jedna je od najopasnijih floskula industrijskoga doba. Ta je ideja potakla i provela industrijsku revoluciju XIX. i XX. stoljeća, a njome posredovane društvene revolucije prouzročile su epohalni lom s tradicijom. Poljuljana je ravnoteža sveukupnih odnosa bića i stvari; sklopovi neprirodnih procesa dovede u pitanje i sam opstanak planete, živog svijeta i ljudskoga roda.

Na Zapadu lom se događao pod diktatom ekonomskih uvjeta, koji su poprimali značenje nužnosti i odatle djelovali na duhovnu sferu, dok je lom na Istoku izazvan indoktrinacijom ideje o napretku, koja je trebala potaknuti preobrazbu ekonomske sfere.

Taj epohalni lom s tradicijom, vidljiv u svim segmentima života, a posebno se očituje u prekidu dugovječnog tijeka građenja, s posljedicom gubitka prostornog identiteta vjekovnih naselja i nastambi.

1.4.2. ratna razaranja

Epohalom lomu s tradicijom, u našem hrvatskom slučaju treba dodati i nedavna ratna razaranja, kojima je neprijatelj nastojao istrijebiti simbole postojanja hrvatskoga naroda.

Razornim vojnim sredstvima srbohegemonisti udarili su izravno protiv životnog (stambenog) prostora, najčešće kad je već bio evakuiran (uništavajući prostor hrvatskog opstanka) i istodobno protiv sjećanja kondenziranog u tom prostoru (uništavajući simbole hrvatskog trajanja).

1.5. nužnost građenja na tragu tradicije

Pred gubitkom zavičaja, kakav prijeti i od epohalnog loma s tradicijom i od genocidnih razaranja, postavljamo tezu o potrebi građenja na tragu tradicije.

Plodna komunikacija s predajnim graditeljstvom ne nastaje u izravnom oponašanju, već na razini arhitektonskih i etičkih principa, što se utjelovljeni u toj arhitekturi pojavljuju kao sugestivni inspirativni potencijal podjednako u doživljajnoj i misaonoj sferi.

Otkrit ćemo tako neke trajne načine komuniciranja s prostorom - njegovu bismo promjenjivost u vremenu mogli usporediti s promjenjivošću govornog jezika, kojim se sporazumijevamo već tisućljeća.

Očigledno, postoje konstante prostornih obilježja, što se provlače kroz vrijeme kao putokazi autohtonog prostora, jednako kao što jezik, unatoč svim mijenama počiva na izvornoj supstanciji. Nastajući kao odgovor na sasvim određene osobne ili društvene potrebe svojih korisnika, svaka građevina postaje slika svjetonazora svog vremena. Istodobno, ne počinjući niti završavajući samom sobom, građevina ostaje i karika u vječnom tijeku građenja.

Uspostavljanjem kontinuiteta građenja na tragu tradicije mogli bismo osvariti više ciljeva:

- harmoničniji odnos čovjeka s prirodom,
- zdravije stanovanje,
- ekonomičnije građenje,
- očuvanje prostorne slike regionalnih specifičnosti,
- svoje mjesto u bogatstvu raznolikosti svijeta, svoj mikrosvijet života.

3.0. mogućnosti čuvanja i revitalizacije postojećih građevina

Očuvanje građevine ima tehničke pretpostavke, što proizlaze iz fizičkog stanja građevine, i životne pretpostavke, što ovise o potrebama i mogućnostima vlasnika-korisnika.

Dio promatranih građevina još je u stambenoj funkciji dok je veći dio napušten, ili tu i tamo služi pomoćnim gospodarskim funkcijama. Napušteni su upravo najstariji i za graditeljsku baštinu najvredniji primjerci.

Prema iskustvu - a ono nije samo naše - za uspješno čuvanje ovih građevina, nužan preduvjet jest da budu nastanjene, bilo za trajno stanovanje, bilo za sekundarno stanovanje (vikend, ferije), bilo za stanovanje u funkciji seoskog turizma.

Nakon izvršene valorizacije, koju bi valjalo sustavno provesti nadležna služba za zaštitu spomenika, za valorizirane primjerke trebalo bi osigurati povoljne financijske uvjete za obnovu, dovoljno stimulativne, da ih vlasnici-korisnici požele prihvatiti.

Sredstva za revitalizaciju, mogla bi se dobiti samo na osnovi tehničke dokumentacije, koja bi bila izrađena u skladu s principima zaštite, konkretno za svaki pojedinačni slučaj. Iskustva pokazuju, da je tehnički moguće sanirati ovakve građevine i isto tako adaptirati ih u skladu sa suvremenim potrebama, gdje to propozicije zaštite dopuste, a potrebe korisnika opravdavaju.

U primjeni autentičnih materijala ne bi smjelo biti problema ni s kameonom (podnožje odnosno suteran) ni s drvetom (stijene, stropovi, krovna konstrukcija).

Kad je riječ o krovnom pokrovu, problema može biti sa slamnim pokrovima, međutim, u slučajevima gdje je to opravdano, krovni pokrovi mogu se oblikovno i funkcionalno uspješno zamijeniti suvremenim materijalom šindrom na daščanoj podlozi, jer ta šindra oblikovno slijedi pokrov prirodne šindre, i ne opterećuje građevinu neprihvatljivim opterećenjem. Gdje konstrukcija podnosi opterećenje, mogao bi se primijeniti i bibercrijep.

Otvore prozora i vrata treba sačuvati u autentičnim proporcijama i raščlambi okana (u pravilu krilo raščlanjeno na tri stakla).

Svi ostali novi materijali i konstrukcije treba da budu u skladu s osnovnim naslijeđenim oblikovnim karakteristikama građevine.

4.0. propozicije za gradnju na tragu žumberačke tradicije

- Kuću prilagoditi nagibu terena. Na dodiru prizemlja s okolnim tlom uspostaviti kontaktnu zonu. U dijelu gdje je teren niži izvesti podrum.
- Tlocrtnu dispoziciju riješiti tako da se uspostave optimalni odnosi prema suncu, krajoliku, cesti, parceli.
- Kuću projektirati u osnovnom izduženom pravokutnom tlocrtu.
- Krov projektirati dvostrešan sa strehama koje leže na uzdužnim zidovima, na čelima krovna skošenja nad zabatnim trapezom.
- Nagib dvostrešnih krovnih ploha 45 stupnjeva, a zabatna skošenja strmija (do 45-60 stupnjeva).

- Kontaktne zone kuće s okolišem (trijemove) pokriti krovnim napustima.
- Prozori pravokutnog formata s dužom vertikalnom stranicom, zaštita prozora žaluzinama.
- Poželjni materijali za osnovne dijelove građevine:
 - nadtemeljni zidovi: kamen
 - stijene prizemlja: ožbukana opeka, drvene platice
 - stropovi podruma: polumontažni (fert)
 - stropovi prizemlja: polumontažni (fert) nad opečnim zidovima, drveni nad drvenim stijenama od platica
 - krovna konstrukcija: drvo
 - krovni pokrov: šindra, biber-crijep
 - stolarija: drvo.

**Preservation and Revitalization of
Žumberak's Traditional Architecture.
Propositions for Construction on the Path
of Tradition**

Summary

State institutions almost completely ignore the need to protect the architectural heritage (houses and farm buildings) in rural regions. This architecture, usually of a modest nature, satisfied minimum family needs and answered the demands of the rural population whose main activity was agriculture. Local materials were used for construction. Today traditional rural architecture is increasingly pulling back before the new needs of the population, their greater financial potentials, the new demands placed before modern farming, and the increasing new activities in the village. Old houses are being pulled down or are falling down. Many people have moved away and do not even return for holidays or vacations. The author researched traditional architecture in Žumberak, which evolved where the Pannonian and the broader Alpine influence met. He points to its value and inspirational possibilities in the creation of modern structures. ●

**La sauvegarde et la revitalisation de
l'architecture traditionnelle du
Žumberak. Propositions pour la
construction en suivant les traces de la
tradition**

Résumé

La protection du patrimoine architectural (d'habitation et des bâtiments agricoles) dans les régions rurales a presque entièrement échappé aux institutions de l'État. Cette architecture, le plus souvent modeste, satisfaisait les besoins minimums des familles et répondait aux exigences de l'agriculture, qui était l'activité principale de la population rurale. Des matériaux locaux étaient utilisés pour la construction. L'architecture rurale traditionnelle rétrograde de plus en plus devant les nouveaux besoins des habitants, leurs plus grandes possibilités financières, les exigences modernes de la profession agricole et les nouvelles activités de plus en plus nombreuses à la campagne. Les vieilles maisons sont démolies ou bien elles s'écroulent. L'auteur de cet article fait des recherches sur les caractéristiques de l'architecture traditionnelle du Žumberak, qui est apparue au carrefour des influences pannonienne et alpine. Il montre ses valeurs et son potentiel d'inspiration dans la création de maisons modernes. ●